

KAPITTEL 4

Metodiske tilnærminger og kildegrunnlag

I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for de metodiske tilnærmingene jeg benytter for å belyse hvordan tingsteder og organiseringen av det administrative landskapet i Viken endret seg i tid og rom. For å nærme meg mine fire hovedproblemstillinger som er gjort rede for i innledningen, trenger jeg analytiske redskaper for å belyse hvordan tingsteder er lokalisert i landskapet, hvordan deres funksjoner og nivåer over tid kan studeres i forhold til kontinuitet, endring og alder, og under påvirkning av ulike samfunnsaktører og -prosesser.

For å identifisere og lokalisere mulige tingsteder benytter jeg ulike kildekategorier – arkeologiske og skriftlige kilder, stedsnavn, historiske kart og topografiske opplysninger identifisert fra kart, foto og registreringer. Studien foregår på tre analytiske nivåer, på mikro- meso- og makroplan, som krever ulike metoder, både kvalitative og kvantitative. På makro- og mellomplanet blir tingstedene på høyere- og mellomnivå undersøkt i relasjon til sine historisk kjente rettskretser, som lagdømme, lagsogn, fylke og syssel, der ulike funksjoner, utbredelse og tidslag diskuteres (se kap. 5). Størst vekt blir lagt på mikroanalysen og på lokalnivået, der det er størst potensial for å vinne ny kunnskap. Jeg tar utgangspunkt i et utvalg av ni fjerdingsinndelte skipreider fra senmiddelalderen, der kildetilfanget er dekkende. Dette blir diskutert i kapittel 7.

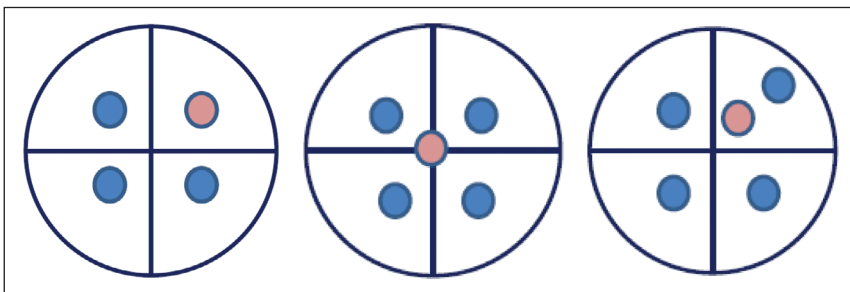
Målet er å studere ting og tingsteder i et langtidsperspektiv ut fra et bredt kildemateriale, men som ofte kan ligge langt fra hverandre i tid. Jeg benytter en retrospektiv tilnærming, der jeg tar utgangspunkt i og arbeider fra det kjente mot mer ukjente forhold, og ved å utnytte alle tilgjengelige og uavhengige kildeopplysninger. Her tar jeg høyde for at det har foregått endringsprosesser.

Stabilitet og endringer i tingsystemet blir også undersøkt i en større og komparativ kontekst som rekker ut over studieområdet. Teoretiske perspektiver knyttet til stabilitet og prosesser som skaper endring blir drøftet mer inngående, også i forhold til metodiske overveielser. For bedre å forstå disse prosessene og finne romlige og dateringsmessige forbindelseslinjer, kartfester jeg alle strukturer som er relevante for tingsystemet for å avdekke likheter og forskjeller i kildematerialet som kan tegne mønstre i et tidsperspektiv. Særlig manifeste menneskeskapte strukturer i landskapet er viktige, som samlingsplasser og gravhauger, samt topografiske knutepunkter og relevante stedsnavn som kan angi sentrumsfunksjoner og peke på eldre samlingsplasser. Disse kan ha lagt føringer for senere handlinger og bevegelsesmønstre. De administrative områdene, som er kjent fra tidlig middelalder, danner en viktig kontekst når jeg vurderer forholdet til andre strukturer. Tingsteders plassering kan indirekte gi indikasjoner på maktforhold i samfunnet. Dersom tingsteder for eksempel ligger på en storgård eid av bønder eller aristokrati, kan det indikere en lokal elites innflytelse på rettssystemet, til forskjell fra mer nøytralt plasserte tingsteder utenfor sentrale bosetninger.

Skipreidene i undersøkelsesområdet har vært underinndelt i fjerding-er. Ut fra et aritmetisk prinsipp og selve benevnelsen «fjerding», er det rimelig å anta at skipreidene opprinnelig var underinndelt i fire deler. Dette kan ha utviklet seg over tid. I høy- og senmiddelalderen er det eksempler på at skipreider hadde mer enn fire fjerding-er. En forståelse av disse endringsprosessene står sentralt, og det er viktig å finne metoder som kan belyse dette. Skipreidetinget representerer et høyere nivå og antakelig med andre funksjoner enn fjerdingstingene, slik de fremstår i kildene fra senmiddelalderen og etterreformatorisk tid. Skipreideting (*skipreidþing*), våpenting (*vápnþing*) og manntallsting (*manntalsþing*) var forbundet med landevern, våpeninspeksjon og senere også innsamling av ulike pliktytelser til kongedømmet. Ifølge de overleverte landskapslovene ble de kalt sammen en gang i året av kongens ombudsmenn (G 296, 309; F VII. 8, X. 3; L III, 12; Sveaas Andersen, KLN M XVIII, 350). Som et metodisk utgangspunkt undersøker jeg om noen av fjerdingstingene (*fjorðungsþing*) også kan ha fungert som et fellestingsted for hele

skipreiden. Jeg vil derfor forsøke å identifisere skipreidingsteder både direkte i diplomaterialet fra undersøkelsesområdet, men også ut fra indirekte kriterier som tingtider, tingsammensetning og lokalisering i forhold til naturtopografi og beliggenhet i skipreiden og fjerdingen, samt eiendomsforhold.

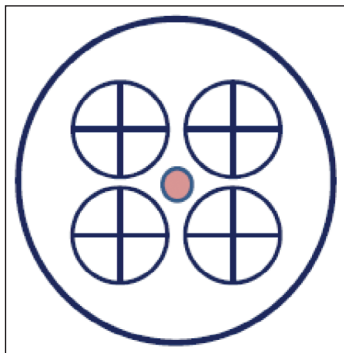
Som en arbeidshypotese og et metodisk utgangspunkt forutsetter jeg at flere tingsteder innen hver fjerding indikerer endringsprosesser og mulige tingsteder på forskjellig nivå med ulike funksjoner. Jeg anvender her tre modeller for hvordan forholdet mellom tingsteder i en skipreide kan være. Jeg antar at et høyere nivå kan inneha en utvikling fra et felleskapt tingsted til et som i større grad ble kontrollert av lokal elite og/eller konge, eller også et tingsted initiert av eliten eller kongen og dermed er et eksogent skapt tingsted. Figur 4.1 illustrerer en fjerdingsdel skipreide, der ett av tingstedene er på et høyere nivå. Figur 4.2 angir en skipreide med fem tingsteder, hvorav ett er på et høyere nivå og som har fungert for skipreiden som helhet. Figur 4.3 angir også fem tingsteder, og som belyser en endringsprosess hvor et tingsted har endret lokalisering. Det nye tingstedet kan i visse tilfeller ha fått funksjon på et høyere nivå, mens det andre går ut av bruk. Her kan en tenke seg tilfeller hvor kongen eller annen maktperson flytter tingstedet nærmere en kongsgård eller andre viktige sentra, som en by eller et kirkested. Om modellene kan

Figur 4.1. til (venstre). Prinsippskisse med ett tingsted på høyere nivå for hele skipreiden. Prikkene illustrerer tingsteder.

Figur 4.2. (i midten). Prinsippskisse av en skipreide med fem tingsteder, der et sentralt tingsted har et høyere nivå.

Figur 4.3. (til høyre). Prinsippskissen har fem tingsteder, som belyser en endringsprosess der et tingsted er blitt flyttet – selv om det ikke trenger å ha vært som følge av endringer i funksjoner, som illustrert her.

Figur 4.4. Modellen viser hvordan flere skipreider sammen kan ha dannet et fellesskap med tingsteder knyttet til de ulike nivåene.

ha gyldighet også for forhold lenger tilbake i tid enn middelalderen og vikingetid, hvor de administrative grensene muligens ikke har ligget fast eller har eksistert, vil bli diskutert, og også hvorvidt fjerdingsinndelingen er primær eller sekundær. Disse modellene kan også ha relevans for høyere nivåer, hvor flere fjerdingsdelte skipreider har dannet større fellesskap (figur 4.4). Det gjelder så vel syssel og fylke som lagdømme. En kan da anta at det har fantes rettslige fellesskap med fellesting langt bakover i tid,

og at det var knyttet forskjellige funksjoner til tingene på de ulike nivåer. Stedene kan være av ulik alder og både eksogent og endogent dannet. Kanskje skal en se for seg oftere og større endringer i de høyere nivå som følge av skiftende maktforhold og maktetablering. Herredømme over tingsteder og administrative nivåer kunne være en måte å styre befolkningen ovenfra. En kan også se for seg at endringer skjedde som følge av lokale behov, og ønske om å gå sammen eller knytte seg til større lovområder for å sikre lov og orden, og dermed en nedenfra-og-opp-ending. Dette er hypotetiske ytterpunkter, og det kan også være en både-og-situasjon. Modellenes gyldighet i undersøkelsesområdet gjenstår å studere.

Disse modellenes aktualitet må vurderes samlet og komparativt innen hele undersøkelsesområdet på basis av ulike kildekategorier, men også tingstedenes lokalisering relatert til administrative grenser på ulike nivå, som lagdømme, fylke, syssel, skipreide og fjerding. Arkeologisk materiale og stedsnavn kan også indikere eventuelle eldre samlingssteder. På denne måten søker jeg å belyse spørsmål knyttet til stabilitet og endring, funksjoner og tidsdybder. Sentralt står også sentraliseringsprosesser, der lokale samfunn inngikk i større fellesskap. Modellenes relevans vil bli vurdert i selve analysen, hvor jeg diskuterer de ulike metodene for å undersøke tingstedene mer konkret. Med utgangspunkt i mine hovedproblemstillinger vil jeg nå gjøre rede for det metodiske

begrepsapparatet under fire hovedpunkter: identifikasjon, kartfesting, datering og kontekst.

4.1 Identifikasjon

Tingsteder fra jernalder og tidlig middelalder er for det meste ukjente, og det er liten kunnskap om tingstedets fysiske og arkeologiske utforming. Opphold på denne typen møtestedet var kortvarige og trolig også sesongmessige. Det har skapt få og lite arkeologiske spor. Tingsteder omtales og diskuteres derfor sjelden i arkeologisk litteratur (Baker og Brookes 2015, 7f.). For å identifisere middelalderens tingsteder må jeg derfor benytte meg av skriftlige kilder, der diplommateriale og stedsnavn er særlig relevant. Videre vil eventuelle arkeologiske samlingssteder også vurderes, slike som bygdeborger, kokegropfelt, forhistoriske kultsteder og yngre kirkesteder. Analogier fra andre land med bedre kildetilfang kan være interessant å trekke inn for å vurdere tingets ulike fysiske karakteristika.

Det kan være bestemte fysiske elementer knyttet til tingsteder som kan bidra til identifikasjon. Dette gjelder særlig topografiske trekk koblet til beliggenhet i landskapet, kommunikasjonslinjer til lands og vanns ved vann, elver og bruer. Visse arkeologiske elementer, som reiste steiner, steinringer, gravhauger og steinsatte veier er også aktuelle (jf. kap. 2.1 og 9.2). Eiendomsforhold ut fra yngre kilder som skattematrikler og indirekte på grunnlag av arkeologisk materiale, som storhauger, prestisjefunn og rike graver, kan også være med å belyse forhold knyttet til lokalisering og maktforhold i landskapet, og må vurderes i forhold til naturtopografiske trekk. Disse elementene vil også benyttes for å identifisere tingsteder.

Av aktivitetsspor som muligens kan knyttes til tingsteder står store kokegropfelt sentralt i undersøkelsesområdet, og muligens bygdeborger som også kan kobles til fellesinitierte tiltak i lokalsamfunnene. Teltplasser nær tingsteder er foreløpig ikke kjent fra undersøkelsesområdet – selv om en kan anta at telt kan ha vært satt opp i nærheten av tingsteder også her, herunder kanskje særlig på makro- og mellomnivå. Tingsteder kan også ha vært utstyrt med boder som har kunnet identifiseres arkeologisk. Gulatingsloven omtaler også en tingbod (G 181). Vebånd beskrives både i Gulatings- og Frostatingsloven som en markering av lagrettenes menn på

tinget (G 91; F I, 2). Ifølge Egilssaga (kap. 56) besto vebåndet av en ring av hasselkjepper med en streng imellom. Disse er vanskelige å påvise arkeologisk, da de bare vil etterlate noen små staurspor som er vanskelig å identifisere og også vanskelig å sette i forbindelse med tingsteder. Det må undersøkes om dette kan identifiseres. Jeg vil nå gå litt mer konkret inn på det ulike kildematerialet som kan identifisere tingsteder i Borgartingslagen.

4.1.1 Kildematerialet

Jeg benytter ulike skriftlige kilder fra middelalderen, både konge- og samtidssagaer, lover og retterbøter fra middelalderen, og yngre skattematrikler og jordebøker fra etterreformatorktid, samt stedsnavn av ulik alder. Lover og retterbøter er både normative og deskriptive kilder, hvis formål er å regulere samfunnet. Rettsreglene blir imidlertid ikke alltid fulgt slik de er tiltenkt, og deres virkning må etterprøves ved hjelp av andre uavhengige kilder (Tamm 2009, 16f.). Dette til tross kan lovene gi informasjon om en sosial virkelighet på tilblivelsestidspunktet, og ut fra forbud og reguleringer kan en også slutte til eldre og faktiske forhold (Sjöholm 1988, 26–28). Ikke minst viser diplomaterialet hvordan lovene virket i praksis i lokalsamfunnene og på tingene, selv om jeg i liten grad skal diskutere selve sakene. Av størst betydning er stedenes lokalisering og hva som kan ha vært avgjørende for plasseringen.

Vesentlig for studiet av tingsteder er at rettsdokumenter i stor grad ble utstedt på lokalting i senmiddelalderen. En gjennomgang av slike dokumenter fra undersøkelsesområdet vil dermed kunne gi indikasjoner om tingstedenes lokalisering og om den lokale bygdeorganisasjonen (Imsen 1990a, 15). Diplomer er brev og dokumenter med rettskraft og er utgitt i serien *Diplomatarium Norvegicum* (DN) i 23 bind. Diplomene om ting dukker opp på slutten av 1200-tallet og hyppigere på 1400- og 1500-tallet. Fra undersøkelsesområdet er det anslagsvis 1700 diplomer som kan belyse tinginstusjonen i større og mindre grad.³ Jeg har også i tillegg inkludert referanser til utrykte diplomer, nevnt av andre forfattere.

Lokaliseringen til tingsteder på høyere nivå er kjente lovtekster og sagaer som rekker lenger tilbake i tid. For lagmannsbrev har jeg også

3 Tallet er beregnet fra bind 1–22.

benyttet Eivind Vågslids (1930) arbeide. Jeg har i større grad enn tidligere forskere arbeidet med å identifisere lokaltingene. Jeg har gjennomgått diplommaterialet og også vurdert Aleksander Bugges arbeid fra 1920 over ulike møtesteder i bygdene. Et problem er at Bugge ikke klassifiserer møtene og skiller mellom dem som er identifisert på grunnlag av diplomer, stedsnavn eller steder fra tidlig nytid, slik at mange av hans steder er relativt usikre og må vurderes i hvert enkelt tilfelle. Gjennomgang har ledet til flere nye identifiserte tingsteder, som jeg så har klassifisert (se under) og kartfestet. I alt 125 tingsteder er identifisert (appendiks 1).

Jeg har benyttet den elektroniske utgaven av DN, bind 1–21, og den trykte utgaven av bind 22. For lagtingene (kap. 5) har jeg også gjennomgått bind 23. Fordelen med den elektroniske utgaven er at en kan søke mer presist og med søkeord som kan identifisere tingsteder, slik som *stevne*, *ting/ping/tingsted*, *lagmann*, *lagrettemenn*, i ulike norrøne og norske skrivemåter, former og kombinasjoner i selve diplomtekstene og utgiveres sammendrag (tabell 4.1). På den måten fanger jeg inn diplomer som antas å være relevante, men som så må vurderes kontekstuellt i hvert enkelt tilfelle. Overlapping mellom diplomer og søkeord forekommer, ettersom ett diplom kan inneholde ulike skrivemåter av samme ord.

Tabell 4.1. Alle undersøkte søkeord som gav treff

Søkeord	Antall
lagrettemenn/lagrettemænd	1881
rettom stempnobøø/retten stempne(by)	11
stevne (søkt i sammendraget)	30
stevne (i brevttekst)	1
stefno/stefnu	75
steffne/stefmmo/stemno/stempno/stemfno/steppno/	162
%stem%	545
sthef/stef%	371
%tæf%	110
stæp	10
støm	245
ting/thing/thing%	277
domsbrev i Regesta Nor.	296

En kryssøking øker sjansen for at de fleste relevante diplomer er inkludert. Brevenes kontekst er fanget opp ved å søke på henvisninger til tilhørende saker og på gårdsnavnet i DN. Domsbrev er også søkt opp i *Regesta Norvegica*, som gir et sammendrag av diplomenes innhold. I tillegg har jeg også kryssjekket med den elektroniske versjonen av *Norske Gaardnavne* (NG) av Oluf Rygh med formål om å sikre at alle relevante diplom på en gård med mulig tingsted er kommet med. Det fungerer slik at diplomer er koblet fra de enkelte matrikelgårder i NG til den elektroniske versjonen av DN. Dersom en får opp et diplom fra et antatt tingsted, kan en enkelt sjekke om det er flere diplomer på gården. Alle diplomer fra gårdene er imidlertid ikke ført på denne måten i NG. Alt i alt har metoden ført til at det nå er kjent langt flere mulige tingsteder enn tidligere.

Det er forskjeller i tingstedenes geografiske utbredelse, som kan skyldes ulik kildedekning. Holmsen har argumentert for at brevenes kronologiske og geografiske distribusjon henger sammen med demografiske forhold (Holmsen 1982, 13ff.), men det er et synspunkt som har møtt motstand (Authén Blom 1992, 14ff.; Imsen 1990a, 45ff.). Imsen peker på at diplomene ofte er hjemmelsbrev av økonomisk betydning knyttet til jordeiendom, og at slike viktige brev derfor har blitt bevart i større grad. I områder med mye kron- og kirkegods er det lite kjøp og salg av eiendom, og derfor utstedes det heller ikke så mange hjemmelsbrev. Likevel slår ikke dette alltid til. Et eksempel er Numedal med en stor andel bondegods (82 %), men få bevarte brev. Det er også kjent at kirke og klostres oppkjøp av eiendom har skapt et betydelig kildemateriale, slik f.eks. Munkelivs jordebok viser (Dybdahl 2008).

Ulikheter kan slik sett speile både reelle forskjeller i nedtegnelse av diplomer, men også skyldes forskjeller i innsamlingsgrad og tradering av diplomer. På Østlandets fremtrer Oslo som et økonomisk sentrum i senmiddelalderen. At det er en større andel bevarte hjemmelsdiplom herfra skyldes at arkivene etter de store jordeierne Mariakirken og Hallvardskirken er bevart (Authén Blom 1987, 20). Det er relativt mange saker om tvistemål og drap i Telemark og Numedal. Dette kan det skyldes en konservativ «æreskultur» og svak statlig inngripen i rettsvesenet. Området fremsto som arkaisk for historieinteresserte embetsmenn, og sogneprester og proster, som på 1700- og 1800-tallet samlet inn diplomer.

Bevaringsgraden av mange drapsdiplom derfra kan også skyldes at bøndene tok vare på diplomene av tradisjonshensyn (Wåge 1990, 86).

4.1.2 Tingtype

Flere diplomer inneholder betegnelsen «rett tingsted/stevnested», som refererer til en bygds fast formaliserte tingsted (jf. Semple *et al.* 2020, 76f.). Ikke alle diplom omtaler et tingsted som et *rett* tingsted, til tross for at det kan ha vært det. Når det forekommer flere diplomer over lengre tidsrom fra samme gård, må vi tro at det viser et rett tingsted. En må utvise større forsiktighet når termen *stevne* opptrer i diplomer. Flere forskere hevder at *stevne* og *ting* er det samme på Østlandet (Bull 1924; Imsen 1994, 61), men min gjennomgang viser klart at *stevne* ikke nødvendigvis er identisk med det rette eller faste tingstedet i bygden. Begrepet *stevne* har en mer generell betydning som møte og viser oftere til andre typer saker som ble behandlet i bygdene, som åstedssaker, forlik og eiendomstransaksjoner.

Det kan være problematisk å skille mellom tingsteder og steder for forlik og bygdedómer (*sættardómr/skiladómr/sáttmál*) som ofte omhandlet ganske like saker. Her har det også skjedd endringer over tid, som tidligere nevnt (jf. kap. 1.3). Slike saker ble ofte behandlet innendørs og av mindre utvalg, og ikke på utendørs ting. Saker behandlet på f.eks. gildestuer faller også i en slik kategori, og stuene skal ikke oppfattes som tingsteder, men derimot som steder der forlik og minnelig enighet ble oppnådd. Saker ble slik forsøkt løst på et tidlig stadium uten tinginvolvering, og ved lokale nemndemenn og vitner. Når en sak først ble ført på tinget gjaldt andre regler, f.eks. for hvordan bøtene skulle deles, og da skulle også det offentlige ha en andel.

Forskjellen mellom dóm og ting er ikke alltid enkel. I Frostatingsloven er stedet for dómen, *dómstaðr*, tingstedet i bygden (F X, 11; Halvorsen, KLN III, 216). Ifølge Landsloven kunne imidlertid dómen møtes både på åstedet, hos en av partene eller på et offentlig sted i bygden, herunder tingstedet. Ved drap stevnet de pårørende *ørvarting* ved en tingbudstikke, kalt pil (*ör*, gen. *örvar*). Ifølge Gulatingsloven kunne møtestedet være drapsstedet, og da var det nok med 27 bønder til stede for at tinget var gyldig. Ble derimot tingstedet i bygden benyttet, måtte en

fredel av tingmennene være til stede for å få en lovlig dom (G 151; Hertzberg 1874, 197). De tingmøtene som beskrives i diplommaterialet er yngre enn Landsloven, og det er denne lovens bestemmelser om dómen eller bygdeutvalgene som gjelder i de fleste sakene jeg har gått gjennom. Diplomer som ble utstedt ved forlik kan i noen tilfeller være utferdiget på selve tingstedet. En sammenstilling av opplysninger i diplommaterialet og en vurdering av lokaliseringen innen de administrative områdene, kan indikere om stedene virkelig var tingsteder i bygdene. Som en generell regel har jeg likevel ikke inkludert diplomer som omhandler salg, arv (ikke medregnet odel), markegang/delegangsbrev, siden de som regel er utført av en dóm og på «åstedet». Av samme grunn tar jeg ikke med diplomer som omhandler den gården der diplommet er utstedt (jf. Indrebø 1935, 169).

4.1.3 Tidspunkt

Antall, tidspunkt og type diplom, hvem og hvor mange øvrighetspersoner som var til stede, er forhold som også kan ha betydning når en vurderer diplomene som refererer til tingsteder. Lagtingstiden var den eneste lov-befalte tingtiden (Seip 1934, 48). Et årlig lagting var det normale for lagtingene både før og etter Landsloven. Sysseltinget skulle avholdes tre uker etter at sysselmannen var hjemme fra lagtinget, ifølge Landsloven (L I, 7). Lokaltingene har trolig vært holdt om våren (*vårþing* eller *miðföstubing*) knyttet til midfaste (torsdag før fjerde søndag i faste) (G 309; L III, 12; VII 44 og 45) og høst (*haustþing*) (DN II, 772) i ettertid av lagtingets faste sesjon (Sveaas Andersen, KLN M XVIII, 347–348). Skipreidinget/våpen-tinget skulle begynne ved kyndelsmesse (2. februar) og være ferdig senest midfaste og innkalt av kongens ombudsmenn (L III, 12). Utover det ble ting også kalt sammen ved behov. Det kan også ha vært ytterligere flere ting utover de kjente vår- og høstting (G 131; Hertzberg 1874, 114, 116).

Tingmøtene var sesongmessige og knyttet til jordbrukets onnetider, og datoen diplomene er utstedt kan potensielt belyse om det dreier seg om faste eller ekstraordinære tingmøter. Tingmøter har vært knyttet til eldre periodiske sammenkomster, og enkelte ting og markeder ble holdt samtidig. Kirken har også lagt sine møter til de vanlige tingtidene (Seip 1934, 48ff.). Det kan derfor være relevant å se på datoen på brevene.

Om en gård bare har utstedt ett diplom og som ikke spesifiserer at det er rett tingsted, er det bare inkludert om det omhandler spesielle saker, som odel, drap, ulike dommer av seks, tolv og tjuefire menn, eller i tilfeller der mange ulike ombudsmenn er nevnt. I tilfeller der diplomer omhandler odel og drap må en være varsom, for de kan som nevnt ha vært tatt opp på åstedet eller gjeldende gård uten at det er spesifisert i brevet. Korrespondanse mellom privatpersoner og ombudsmenn om salg/eiendom og lignende er ikke tatt med, og skillet mellom privat og offentlig kan være uklart i denne perioden (Njåstad 2003, 52).

Alderen på diplomene er også av betydning. En eldre datering kan kanskje forankre tinget lenger tilbake i tid. Derfor vil jeg si at jo eldre og flere belegg en har for et tingsted, desto større er muligheten for at tingstedet var bygdas rette tingsted og også at det kan ha lengre tidsdybde. Informasjonen må sammenholdes med andre kilder, både arkeologiske og stedsnavn. Min gjennomgang av diplomene viser at tingenes lokalisering endret seg omkring 1590 (se kap. 8.2.1). Referanser til tingsteder etter etableringen av sorenskriverembetet, da tinget trakk innendørs, har jeg skilt ut som en egen kategori. Disse vil i liten grad bli trukket inn i analysen.

4.1.4 Skattekasse

Landskapslovene viser at en persons juridiske status var avhengig av om han eide jordeiendom eller ei (Vogt 2005, 81). En stor gård ga stor avkastning og stilte større økonomiske ressurser til rådighet (Holmsen 1952–54, 430ff.). Det er derfor relevant å vurdere eiendomsforholdene til gårder med tingsteder. Sentralt er retrospektive metoder, som tradisjonelt har vært benyttet i agrarøkonomisk forskning. Utgangspunktet for den retrospektive metoden er tilbakeslutninger, og forutsetningen er at de forholdene som studeres er forholdsvis stabile og godt dokumentert i de yngre perioder som en sammenligner med. Samtidig må det være konkrete ankerfester i det eldre materialet (Holmsen 1970 [1940]). Metoden må derfor ikke ta kontinuitet gjennom jernalder og middelalder for gitt og ukritisk projisere yngre forhold bakover i tid, slik metoden ofte har vært kritisert for (Österberg 1977; Widgren 1999).

Jeg vil benytte en historisk-arkeologisk metodikk, slik det har vært gjort i flere nyere historisk-arkeologiske arbeider (Skre 1998; Iversen 1999, 2008; Zehetner 2007; Baug 2015). Jeg benytter elementer av denne metoden når jeg skal vurdere tingstedenes gårder og deres gårdsstørrelse, og bygger på yngre skattelister, fortrinnsvis skattematrikkelen av 1647. I undersøkelsesområdet skilles det mellom full-, halv- eller ødegård i matrikkelen. Jeg vil derfor benytte dette relative, om enn grovmaskede, størrelsesforholdet mellom gårdene. Dette vil danne et sammenligningsgrunnlag for gårdenes relative økonomiske yteevne og mellom undersøkelsesområdene. Jeg vil undersøke på hvilke typer av gårder tingstedene ligger. Var gårdene relativt små eller store sammenlignet med de omkringliggende, og sentralt eller perifert til «bygdesentra» og kjente administrative grenser? Jeg vil også vurdere eiendomsforholdene. Var de bondegods, adels- eller kirkelig jord eller krongods i senmiddelalderen? Her vil jeg benytte det eldste kjente eiendomsforholdet, og vurdere om det kan være sammenheng mellom endring i eierskap og flytting av tingsteder. En sammenstilling av materialet kan gi indikasjoner om eierforhold og lokaliseringsprosesser. Mange gårder og gårdparter gikk fra bønder til kirke og adel, og fra konge til kirke (Sveaas Andersen 1977, 212ff.). Det var i liten grad økt tilfang av bondeide gårder i senmiddelalderen. Forbrutt gods ble dessuten delt mellom biskop og konge etter bestemte regler. Dersom en gård med tingsted var bondegods i 1647, vil det kanskje kunne tas til inntekt for at tingets lokalisering i liten grad var påvirket av et øvre sjikt. Og motsatt; dersom jorden var krongods, kan det kanskje indikere at kongedømmet hadde oppsyn over tingorganisasjonen på et lavere nivå. Dette må vurderes nærmere i hvert enkelt tilfelle.

4.2 Kartfesting

All relevant informasjon med et geografisk element er kartfestet i Geografiske Informasjonssystemer (GIS). GIS er et metodisk redskap for å systematisere, håndtere og analysere ulike data. Jeg knytter an til en kulturgeografisk metode, særlig utviklet av svenske forskere på 1980-tallet. Det innebærer historiske landskapsanalyser med historiske kart, også kombinert med GIS (f.eks. Pedersen 1989; Tollin 1991; Jerpåsen 1996;

Jerpåsen *et al.* 1997; Widgren 1997, 1999, 2003; Magnusson og Jansson 2009). Landskapselementer kan vise stor historisk kontinuitet i lokalisering og funksjon (Widgren 1997, 13). Historiske kart er viktig, som i Norge hovedsakelig er datert til 1800- og 1900-tallet. Dette kan gi innsyn i eldre agrar organisering forut for utskiftningene, som fikk særlig omfang i andre del av 1800-tallet, og vil kunne avspeile en langt eldre situasjon, som ferdselsveier, grenser mellom innmark og utmark, åker og eng, tun og gravminner (Jerpåsen *et al.* 1997, 6).

Jeg har produsert ulike «kulturhistoriske» shapefiler av alt relevant kilde-materiale med et geografisk element i en GIS-database, som inkluderer data av forskjellig alder og utstrekning i rom. Slik unngår en at analysen bare er basert på moderne og tekniske kildedata, som har vært en vanlig kritikk av GIS-studier (Gaffney og Van Lausen 1995; Van Leusen 1995). En slik sammenstilling av ulikt kildemateriale gjør at kvaliteten kan variere, avhengig av hvor god datatilgjengeligheten og forskningsstatusen er på feltet. For å unngå ringslutninger bør dataene som sammenlignes, så langt det er mulig, ha samme tids- og detaljrikdom. Dette metodiske opplegget gjør det mulig å håndtere det store og sammensatte kildematerialet i en romlig sammenheng som kan avdekke mønstre og mulige alderslag. Under vil jeg beskrive mer detaljert hvilke shapefiler jeg har laget og på hvilket kildegrunnlag.

4.2.1 Klassifikasjon av tingsteder

Jeg har klassifisert diplomene i tre kategorier av tingsteder etter graden av sikker identifikasjon, og som *sikkert*, *sannsynlig* og *mulig* tingsted. Tabell 4.2 gir en oversikt over kriteriene for hver kategori. I analysen vil *mulige* tingsteder bare vurderes der de er relevante for de aktuelle problemstillingene. Lokaliseringen av tingsteder med betegnelsen *rett tingsted* er sikrere enn for andre mulige tingsteder. Få diplomer benytter imidlertid betegnelsene *rett tingsted* og *ting*, mens ordet *stevne* er vanligere. Ordet *stevne* kan som nevnt referere til et fast tingsted, men trenger ikke å gjøre det. Det vanskeliggjør identifiseringen.

En større utfordring er at diplomene sjelden inneholder mer spesifikk informasjon om tingstedenes eksakte lokalisering i landskapet annet enn

Tabell 4.2. Oversikt over kriteriene for de tre kategoriene av tingsteder, sikker, sannsynlig og mulig tingsted

Sikkert tingsted	Sannsynlig tingsted	Mulig tingsted
<ul style="list-style-type: none"> - Rett stevne/ting, - Fjerdning-/skipreide-/våpenting nevnt i diplomene 	<ul style="list-style-type: none"> - Stevne er nevnt (flere enn) en gang, drap/tyveri, dom - Vurderingen er at det er rett tingsted, selv om det ikke eksplisitt benevnes som det i diplomene - Dess flere ulike menn/ombudsmenn - Eldre samlingsplass identifisert av stedsnavn eller arkeologisk materiale koblet til ett eller flere diplom 	<ul style="list-style-type: none"> - Alminnelig stevne («der vi pleier å møtes») - kan referere til rett ting, men ofte bare til en samling, muligens i mer ad hoc-oppnevnte saker - To eller flere diplomer om ulike saker - Ikke delegangsbrev, jordsalg og diplomer som omhandler gården - Brev som refererer til stevne - Kombinasjonen av stedsnavn og ett diplom (eller ev. flere) - Eldre samlingsplass identifisert av stedsnavn eller arkeologisk materiale

referanse til den gården tinget ble holdt på, det være seg ute eller inne i stuene som senere. I de fleste tilfeller har jeg derfor benyttet de historiske matrikelgårdene som har hatt tingsted i senmiddelalderen som analyse-enhet. For å lokalisere de fysiske stedene mer presist, vil jeg benytte stedsnavn, tradisjoner, flyfoto fra 1950-årene og historiske kart, som bl.a. belyser eldre tiders kommunikasjonsårer og forsvunne navn (se Fabeck 1998, 156–161). Fra slutten av 1500-tallet ble møtene fortrinnsvis holdt i egne stemne-/tingstuer, men som nevnt vil jeg i mindre grad trekke inn dette materialet om det ikke i tillegg er belegg for at tingstedet ble holdt på samme gård også tidligere.

Diplomene der tingsteder er omtalt skiller seg ikke ut fra øvrig diplommateriale, i og med at transaksjonene og dokumentene ofte er nokså ensartede. En spesiell type ting var våpentinget (skipreidinget), og lagmannsstevnene som ofte nevner lagmannen og også kan ha en spesiell utforming i skrivemåte (jf. Seip 1934, 40). Andre kilder må derfor trekkes inn for å få indikasjoner om tingenes funksjoner og nivå. Måten å skille dem fra hverandre er også avhengig av selve konteksten.

Gjennomgangen av diplommaterialet viser at mange tingsteder er knyttet til gårder hvor det sto en kirke i middelalderen. Forbindelsen mellom ting og kirke er viktig å undersøke nærmere. Flere undersøkelser

har sannsynliggjort at lokale eliter anla kirker for å opprettholde makt og prestisje (bl.a. Sandvik 1965, 57; Sawyer 1988, 39; Emanuelsson 2005, 243; Brendalsmo 2006, 15). Kirker kunne også være fellestiltak med utgangspunkt i mer sentrale midtpunktplasseringer eller i utbygging av kirkeorganisasjonen (Skre 1988). Derfor vil lokalisering ved en kirke kunne belyse forhold knyttet til hvilke aktører som kan ha vært sentrale på tingmøtene, og også spørsmål om eventuelle endringer i tingenes lokalisering ved kristningen og utbyggingen av kirkeorganisasjonen. De kan også belyse kontinuitet når det finnes eldre indikasjoner om samlinger. Jeg legger stor vekt på om gårdene med kirke omtales som rett tingsted i diplomene og hvilke saker som blir behandlet der. Her gjelder bare saker som måtte behandles på tingene, slik som 12- og 24-mannsdommer, drap, osv., og som regel ikke diplomer som er utstedt av prest eller biskop, da disse ikke viser til kirkestedet som et fast tingsted.

4.2.2 Kartdata og metoder

Jeg har produsert en rekke shapefiler basert på ulikt kildemateriale som inneholder geografisk informasjon. Jeg benytter GIS-programmet ArcView 10.1. Øvrige kartdata er såkalte FKB-data fra «Felles kartdatabase» (N5, N20, N50), som blir benyttet sammen med topografiske kart (*Norge Digitalt; Norge i bilder*) samt ulike webkart, såkalte wms-kart, fra Kartverket.

Jeg vil vurdere tingstedenes administrative tilknytning og fysiske plassering i tingområdet. Administrative områder har i en del tilfeller navn etter gårder med tingsteder. Det kan gi informasjon om hvilket geografisk område tinget hadde funksjoner for. Dersom tingstedet ligger på en annen gård enn den som har gitt navn til det administrative området, kan det belyse endringer og flyttinger av tingstedet eller gården kan ha hatt større omfang. Inndelingsnavn som gikk ut av administrativ bruk i høy- og senmiddelalderen kan også vitne om endringer og eldre forhold (Sveaas Andersen, KLN M XVIII, 348). De administrative grensene er hovedsakelig kjent fra senmiddelalderen. Alder, opphav og eksakte grenser er dermed omdiskutert. Det er viktig å få en oversikt over de administrative nivåer som har vært i Borgartingslagen, både i tid

og rom. Siden mellomkrigstiden har det som nevnt ikke vært gjort noen samlende undersøkelser av den verdslige administrative inndelingen i middelalderen i dette området. En ny gjennomgang av materialet, og ut fra et mer omfattende kildemateriale og kartografiske metoder, er derfor nødvendig.

Jeg har laget mange selvproduserte shapefiler over historiske administrative grenser. De selvproduserte filene har ulikt presisjonsnivå og kildegrunnlag. Kildegrunnlaget er opplysninger fra diplommaterialet, resultater fremkommet gjennom tidligere forskning (jf. kap. 2), informasjon fra skattematrikkelen 1647 og NG. Appendix 5 viser kildegrunnlaget for filene. Grensene har også blitt vurdert mot topografiske opplysninger og landskapstrekk identifisert gjennom kartdataene. I aktuelle områder i mikroanalysen er disse filene nøyaktig kartfestet ned på gårdsnivå. De mest detaljerte shapefilene er skipreide- og fjerdingsgrensene, selv om de kan inneholde små unøyaktigheter når det gjelder grensenes eksakte løp som følge av at enkelte gårder kan ha skiftet kommunetilhørighet i moderne tid, oppkjøp av eiendom i grenseområder eller manglende opplysninger i kildene. Jeg vurderer likevel feilmarginene som små.

Høyere nivå tingsteder for større geografiske områder inkluderer lagsogn, fylker og sysselgrenser. Disse grensene er ikke alltid nøyaktig kartfestet på detaljnivå siden de fortrinnsvis brukes i analysen på makro-nivå. Kirkelige administrative inndelinger, som bispedømme-, prosti- og sognegrenser, er forholdsvis nøyaktig kartfestet ned på gårdsnivå. Moderne kommunegrenser og gårdsgrenser har vært benyttet dersom disse sammenfaller med de eldre grensene.

Ulike verdslige og geistlige grenser blir vurdert i relasjon til hverandre for å se om det kan være et sammenfall mellom dem og dermed kunne identifisere slike som er ukjente eller mindre kjent (Lunden 1965, 270–275; Lunde 1990, 89f.; Norseng 2005a, 274). Når jeg f.eks. benytter sognegrenser til å forsøke å rekonstruere fjerdingen, kan det imidlertid skape sirkelslutninger. Dette er likevel en forsvarlig metode, siden jeg først vil behandle områder hvor forholdene og kildene er forholdsvis gode og ut fra disse undersøke områder hvor omstendighetene er mer usikre.

Ulike historiske kartdata benyttes som grunnlag for opplysninger om veier og historisk bebyggelse samt havnivå i vikingtiden (appendiks 5).

Flere filer med ulikt kildegrunnlag er produsert over veier, noen mer detaljerte, som f.eks. dem over Vestfold og Follo (appendiks 5). Veiene har jeg så sammenlignet etter dagens veiløp i webkart. Selv om dette ikke vil gi et fullstendig bilde, vil det forhåpentligvis fange opp viktige veiløp som kan gå tilbake til middelalderen, eventuelt enda lenger tilbake.

Det har vært argumentert for at maktbasis i jernalderen også har vært forankret i selve jordbruksproduksjonen (Bjørkvik og Holmsen 1978; Bjørkvik 1995, 74; Iversen 2008; Skre 1998). Gravhauger er av flere forskere tolket som markører av eiendomsrettigheter og som symbol på frie bønder (Zachrisson 1994; Iversen 1999, 2008; Skre 1998). I et slikt lys kan gravhauger dermed ses som materielle uttrykk for sosial status, rettigheter til jord og ressurser. Gravenes plassering i landskapet, gravinventaret og også den ytre utforming av gravanleggene, kan vitne om sosiale forskjeller. På den måten vil arkeologisk funnmateriale i form av prestisjevarer i graver, importgjenstander, sammensetning av våpenutstyr og skattefunn kunne gi pekepinn om det økonomiske grunnlaget til gårdeierne. Studier av eldre og særlig yngre jernaldersgraver vil da kunne kaste lys over eiendomsrett for gruppen frie bønder som kunne delta på tingmøter. Dermed har det relevans for gårder med tingsteder.

Flere shapefiler er produsert (appendiks 5), som forhistoriske graver, gravmaterialet, bautasteiner, bygdeborger, kokegropfelt, ryttergraver og kirkesteder. For kirkesteder må en skille ut yngre kirker og såkalte «tradisjonskirker», samt inkludere forsvunne kirker (appendiks 5). En shapefil over alle yngre jernaldersgraver er, foruten innføringene fra de siste tiårene som er mer presise, hovedsakelig kartfestet til matrikkelgårdsnivå. Filen inneholder lister over gjenstandsfunn i graver, men er ikke gjennomgått etter at den ble produsert i 2009 og kan inneholde feilkilder ved at alle gjenstander i gravene ikke er med.

Storhauger er ansett som tegn på politisk og økonomiske sentre. For storhauger inkluderes hauger større enn 20 m i diameter og mer enn 400m³ jf. (Myhre 1978; Ringstad 1987) (appendiks 5). «Rike funn» kan også belyse makt i landskapet. Filer som vurdert sammen kan peke i den retning er skattefunn, prestisjefunn, importfunn, rike funn og depoter samt Huseby- og lendmannsgårder (appendiks 5). Disse filene er nøyaktig til matrikkelgårdsnivå.

Jeg har også produsert en shapefil over relevante stedsnavn. Denne filen er delvis basert på stedsnavnelementer som kan referere til ting- og rettersteder: *-ting*, *-galge*, *-tyv*, *-stegle*, *-leik* (appendiks 5). Denne filen inneholder både referanser til matrikkelgårder og gårdsbruk, men også for enkelte lokaliteter et ytterligere presisjonsnivå knyttet til mindre områder, som gravhauger, åkre, større steiner osv.

Jeg vil som nevnt vurdere tingstedenes sentralitet i relasjon til andre strukturer. Sentralitet har tradisjonelt vært foreslått som en viktig lokaliseringfaktor, men sentralitet kan være et noe problematisk begrep. Med såpass store avstander i tid som det dreier seg om her, må en anta at hva som har vært ansett som sentralt har endret seg over tid; ikke minst må endringer i bosetningstygdepunktet ha påvirket hva som til enhver tid var sentralt. Når steder er valgt i forhold til samtidige maktstrukturer, kan det være vanskelig å gjennomskue i dag. Motsatt kan steder ha oppstått i mer nøytrale områder med felles tilgang, som allmenninger. Noen forskere har benyttet matematiske modeller for å beregne sentralitet innenfor et gitt område (Skre 1988, 20–21). I denne sammenhengen er det er vel så hensiktsmessig å tilegne seg en oppfatning av sentralitet ved å sammenholde eiendomsstrukturer og bosetningsutbredelse som kan avspeiles i GIS-kartene og vurdere dem opp mot de administrative områdene. Selv om bosetningsutbredelsen er moderne, speiler de likevel i stor grad de beste dyrkbare områdene, der bosetningen trolig også tidligere var størst. Dette bør vurderes mot utbredelsen av forhistoriske gravminner og kirkesteder, siden disse kan ha vært koblet til et øvre og fritt sjikt av jordbruksbefolkningen i eldre og sentrale bosetninger.

4.3 Datering

Diplomene kan belegge tingsteder til ulike tidspunkter i høy- og senmiddelalderen, og også i enkelte tilfeller kunne belyse kontinuitet gjennom flere århundrer. Jeg har benyttet diplomer fra ca. 1300 til 1600. Diplomene er imidlertid som nevnt relativt sene kilder i forhold til jernalderske og tidlig middelalderske tingsteder. Direkte datering av tingstedene bakkenfor middelalderens ramme er et problem, da som nevnt tingstedenes eksakte lokalisering er lite kjent og vanskelig å identifisere. Jeg vil derfor

foreta en registrering for å forsøke å identifisere tingsteder fysisk i landskapet og om mulig datere dem. To mindre utgravninger er også foretatt, av et kokegropfelt og et hyllingsting, som forsøk på å datere disse strukturene mer direkte. Dette vil bli nærmere beskrevet under.

Diplommaterialet må, i den grad det er mulig, kobles til andre kilder for å kunne vise bakover i tid. Senmiddelalderens faste tingsteder identifisert av diplomaterialet kan gi en pekepinn på hvor tingstedene lå i bygdene også tidligere. Aktuelle metoder for indirekte datering er dermed å forsøke å skille ut eldre alderslag ved å sammenligne tingstedenes lokalisering med andre multifunksjonelle samlingssteder, som middelalderens kirkesteder, eldre topografiske knutepunkter og arkeologisk materiale, som kokegropfelt, gravhauger og sammensatt gravgods, som uttrykk for større samlingsplasser. Analogier til andre nordeuropeiske land med bedre kildebelegg er også aktuelle som referansemateriale. Det er imidlertid vanskelig å datere tingstedene mer presist, annet enn å antyde lokalisering også forut for middelalderen.

Samlingssteder, som middelalderens kirkesteder, har stor relevans for undersøkelsen. Tingsteder lå tilsynelatende ofte ved middelalderkirker (Bugge 1920). Spørsmålet er om samlokaliseringen kan indikere eldre forhold og dermed forankre tingets lokalisering lenger bakover i tid. Eller er det betinget av nye forhold knyttet til kirkestedet, da kirker i økende grad ble sentrale samlingssteder utover i middelalderen, både som religiøse sentra og som offentlige steder hvor rettslige saker måtte lyses? Her vil stedsnavn, arkeologiske strukturer og topografiske knutepunkter kunne gi indikasjoner på mulige eldre samlinger og mulig kontinuitet. De to førstnevnte kan muligens også gi en relativ datering.

For å undersøke i hvilken grad og hvorfor tingsteder ligger ved kirkesteder, vil jeg vurdere om det skyldes en form for plasskontinuitet knyttet til kult og rett fra forhistorisk tid og inn i middelalderen. Jeg benytter kriterier satt opp av Jan Brendalsmo (2006; se kap. 8.2.5). Disse gjelder dokumenterte middelalderkirker (reist før år 1200) på gårder/nabogårder knyttet til kultisk eller teofore navn og/eller offerfester, tingsteder eller plassering på en gårds førkristne gravplass (Brendalsmo 2006, 135ff.). Han har også brukt kriterier fremsatt av Jørn Sandnes (1969) som har undersøkt stedsnavn relatert til kult og kirker, bl.a. navn på og med *-haug*

i Trøndelag. Stedsnavn på *-haug* kan være problematisk da det ikke trenger referere til forfedrekult (Sandnes 1969, 118). De vil bare bli tatt med i de eldste former og dersom de har tilknytning til minst en annen kildeindikator på samlingsplass. I tillegg til kultiske og teofore navn har jeg tatt med ytterligere noen stedsnavn som kan indikere samlingssted, slike som inneholder *-leikr* og *-ting*. Jeg skiller videre ikke mellom «offentlig» og «privat» kult. Avstand mellom et forhistorisk gravminne og en kirke må heller ikke overstige ca. 100 m (Brendalsmo 2006, 84 og note 283 m/ref.). Jeg har målt avstanden i Riksantikvarens kulturminne-database (Askeladden), og feilkilder kan oppstå som følge av at ikke alle gravminner er registrert her. Jeg mener likevel feilkildene ikke er større enn at det gir et relativt bilde, og dessuten at de fleste av gårdene også har andre kriterier som er oppfylt. Jeg har valgt også å ta med nabogårder med kultiske eller teofore navn, siden gårdsgrenser ikke alltid er stabile og gårder i stor grad ble delt i middelalderen. Det gjelder uansett bare et mindretalls gårder. En kan heller ikke vite om selve kultstedet var på tunet til gården det har navngitt, det kan ha ligget i utkanten av gården mot kirkestedet. Det viktigste er uansett å vise områder som kan ha vært sentrale som samlingsplasser for bygdene. En datering av kirkene satt før 1200 kan også være problematisk, siden vi ikke vet når den eldste kirken ble reist forut for de stående kirker eller tidligst dokumenterte kirkene. Det skjedde alt i alt store samfunnsmessige og religiøse forandringer fra den tidligste kristendommen på 1000-tallet og fram mot høymiddelalderen (Skre 1995).

Bygdeborger, som regel fra eldre jernalder i Norge, kan kanskje, om enn mer usikkert, gi indikasjoner om felles initiativ og tiltak for befolkningen i bygdene. Kanskje kan de ses som de eldste spor etter organisert politisk makt (Skre 1998, 286–287; Ystgaard 2014, 208–212). Data om bygdeborger er hentet fra Askeladden.

4.3.1 Arkeologisk materiale

Arkeologisk materiale har i stor grad et uutnyttet potensial for å identifisere tingsteder. Flere forskere har argumentert for at tingsteder har visse arkeologiske og naturlige og/eller menneskeskapte fysiske fellestrekk,

særlig større gravhauger, men også selve lokaliseringen i landskapet (Larsson 1998, 641; Brink 2004; Sanmark og Semple 2013; Baker og Brookes 2013a). Det kan imidlertid være vanskelig å skille mellom gravhauger som faktisk ble brukt som tingsteder og de som har blitt tilskrevet slik status senere. En må derfor trekke inn andre kilder, som stedsnavn og historiske kart, for å vurdere dette på et sikrere grunnlag.

Når de arkeologiske strukturene er kartfestet, kan en sammenligne utbredelsen med de kartlagte middelalderske tingstedene og naturtopografiske elementer, som topografiske knutepunkter, veier og elver, med de senere kjente administrative områdene. På den måten kan de studeres ut fra lokalisering i landskapet, infrastruktur, tilgjengelighet, monumentalitet, skala og sosiopolitiske bosetninger (jf. Baker og Brookes 2013a, 3f.). Tingstedenes beliggenhet og utforming, sett i relasjon til administrative grenser, kan indikere lokalisering på ulike nivåer og funksjoner mellom tingstedene, og også bidra til å identifisere eldre lag (jf. Baker og Brookes 2013a, 8ff.).

Det er dermed hovedsakelig to måter det arkeologiske materialet blir benyttet på. Først ved en «kombinasjonsanalyse» i GIS, hvor alle de relevante arkeologiske strukturer kartfestes og analyseres i relasjon til de dokumenterte middelalderske tingstedene. Slik kan en avdekke ulike alderslag og belyse hvorvidt tingstedene har fysiske eller topografiske fellesstrekk og for å vurdere spørsmål knyttet til kontinuitet eller endring. Stedenes landskapskontekst er også viktig med hensyn til tilgjengelighet, fysisk fremtredenhets og anvendbarhet for større forsamlinger (jf. Baker og Brookes 2013a, 2f.). Den andre måten er gjennom egne registreringer og utgravninger, som jeg beskriver nærmere under.

Det arkeologiske materialet har muligheter, men også begrensinger i forhold til mine problemstillinger. Mange graver kan være fjernet og bare et mindretall av det totale gravmaterialet er utgravd. Den eksakte lokaliseringen av gravene i gjenstandsbasen og filen over yngre jernaldersgraver er sjelden registrert mer detaljert enn til matrikkelgården, eller det kan være vanskelig og for tidkrevende å gjenfinne den eksakte lokaliseringen ut fra beskrivelsene som er gitt. En annen utfordring er at bare et minimumsantall fornminner så langt er oppført i Askeladden. Dette gjør antallet graver noe underrepresentert. Representativiteten er derfor noe

begrenset i forhold til totaliteten. Dataene vil likevel fortsatt kunne vise generelle tendenser relatert til tingstedenes landskap og gi grunnlag for å kunne vurdere dem mot yngre kilder.

4.3.2 Arkeologisk feltarbeid

Jeg har foretatt egne registreringer på et utvalg av gårdene med tingsteder. Dette danner en viktig del av en vurdering av tingsteder som arkeologiske strukturer. I tillegg har jeg foretatt mindre utgravninger av to relevante lokaliteter, et hyllingstingsted, Haugatinget, og et stort kokegropfelt på Lunde nær Tjølling kirke, begge i Vestfold.

Undersøkelsen på Haugatinget i Tønsberg ble utført som en forskningsgravning av Kulturhistorisk Museum ved Universitetet i Oslo, som et samarbeid mellom *The Assembly Project* og Vestfold fylkeskommune, og er gjort rede for i kapittel 5.4.2 og 9.1.5. Lokaliteten består av to gravhauger. Det ble anlagt en sjakt med gravemaskin i et antatt uforstyrret område i nordøstre del av søndre haug. Sjaktens utstrekning, profilveggene og alle prøver ble digitalt innmålt med CPOS. Haugen var relativt tydelig lagdelt, og stikkprøver fra hvert jordlag ble såldet (Askjem 2013).

Kokegropfeltet som ble undersøkt arkeologisk er lokalisert på gården Lunde i Tjølling i Vestfold. Feltet var registrert geofysisk i 2009 av LBI-prosjektet bestående av Ludwig Boltzmann Institute for Archaeological Prospection and Virtual Archaeology (LBI Archpro), Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU) og Vestfold fylkeskommune (Gustavsen *et al.* 2018). Både georadar og magnetometer ble benyttet. Undersøkelsen ble utført som en forskningsgravning i forbindelse med dette arbeidet, av Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo i samarbeid med *The Assembly Project* og Vestfold fylkeskommune (Ødegaard 2015; Ødegaard og Iversen 2017; se kap. 9.1.2). Feltet består av omtrent 900–1000 kokegroper. Det ble tatt ut C14-prøver av topp- og bunnlag av et representativt antall kokegroper, totalt 30 groper, spredt horisontalt i feltet. Formålet var å danne seg et bilde av bruksfasene og utviklingen over tid på en mer systematisk måte enn i tidligere undersøkelser. I tillegg ble treart og beinmateriale analysert.

4.3.3 Analogier

Analogier er å slutte fra noe kjent til ukjent (Näsman 1988, 123), men da slik at visse kulturelle eller naturlige forbindelser må kunne etableres mellom de to forhold som undersøkes – ikke ulikt metoden for retrospeksjon. Analogislutninger er likevel kritisert for i stor grad å være basert på fortolkerens subjektive tolkninger og egne erfaringer (Johnsen og Olsen 1992, 419–420; Håland og Håland 1995, 106). Forskeren må derfor kunne begrunne sitt ståsted og bruk av modeller og analogier, og inkorporere så mye som mulig av konteksten eller totaliteten av relevante forhold (Hodder 1982, 14).

Utendørstingsteder synes å ha vært vanlig på De britiske øyer, Irland, Skandinavia og De nordatlantiske øyer (se f.eks. Semple *et al.* 2020, 3), og analogier fra disse områdene er derfor særlig aktuelle som sammenligning. Det finnes flere fellestrekk mellom disse områdene i middelalderen og bakover i forhistorisk tid. Forholdene på De britiske øyer og på kontinentet er langt bedre kildebelagt enn Norge i yngre jernalder og tidlig middelalder, som følge av en tidligere kristning og medfølgende skriftkultur. Det er sannsynlig at det der var tingsteder på ulikt nivå med tilknyttede administrative områder, felles lover og regler. Disse viser likheter over større områder i Nord-Europa, kanskje tilbake til vår tidsregnings begynnelse (Iversen 2013; Semple *et al.* 2020, 7f.), men også med forskjeller i utforming, politisk og religiøst og over tid. Skriftlige kilder og arkeologisk materiale viser at det i vikingtiden foregikk en kulturell påvirkning, både indirekte og direkte, ved at norske konger dro utenlands på oppfostring, og biskoper og andre lærde fra kontinentet og England kom hit, samt resepsjon av lover og regler fra 900- og 1000-tallet av (Helle 2001, 32–39, 180–182 m.fl.; Sunde 2005, 50ff., 103–108 m.fl., 2014). De skandinaviske lovene ligger også relativt nær hverandre i tid, men er likevel relativt senere fra dansk område, tidligst slutten av 1100-tallet (Iuul, KLN M X, 229). I Viken kan særlig dansk overhøyhet ha påvirket de administrative nivåene og rettsorganisasjonen direkte på samme tid. Det gjør analogibruken også sikrere her. Alle disse forholdene gjør at analogier mellom særlig Skandinavia, men også Danelagen og anglosaksiske England og kontinentet, kan brukes kontekstuellt i visse tilfeller.

Særlig sentralt står undersøkelser som vektlegger tingsteders fysiske fellestrekk, og hvor nærhet til både naturlige og menneskeskapte topografiske elementer inngår som viktige kriterier. Det inkluderer også nærhet til sentrale møtepunkter, veier, elver og grenser, og markeringer som kors og reiste steiner (se Semple *et al.* 2020, 65–68). Også internasjonalt finnes imidlertid få sikre arkeologiske spor som kan knyttes til tingsteder (Skinner 2014, 237, 263–266, 274). Det er viktig å identifisere arkeologiske strukturer og relatere dem til andre tingsteder over større områder, eller vurdere eventuelt ulikheter. Det kan i like stor grad være regionale forskjeller som det er likheter i en periode før rikssamlingen. Stedsnavn vil også bli brukt som analogier. Da tenker jeg særlig på hvordan visse stedsnavn knyttet til rettsutøvelse synes å vise likheter og koblinger til visse strukturer, som gravhauger, over større områder. En må likevel ta hensyn til at gravhauger og andre monumenter kan ha blitt brukt aktivt også i historisk tid og gjerne tillagt nye meninger. Ved å trekke inn funn fra et videre område og tolkninger brukt som analogier, kan tinget ses i en større ramme, som vil kunne gi nye perspektiver på hjemlig materiale av udatert opphav.

Tingorganisasjonen er særlig undersøkt i Sør-Sverige (Esricht og Sohlenius 2009), og mer detaljerte analyser er gjort i mindre områder her, Södermanland, Västmanland, Uppland og Mälar-området (f.eks. Brink 2003, 2004; Norr og Sanmark 2008; Sanmark 2009; Sanmark og Semple 2010, 2011, 2013), Danmark (Schledermann 1982); Skåne i datidens Danmark (Svensson 2007, 2015 a og b) og Island, som kan bygge på en vestnorsk modell (Byock 1986, 2002; Miller 1990; Vésteinsson 2013, 113; Mehler 2015), samt Sør-England, særlig Danelagen, og hvor stedsnavn har stått sentralt i identifiseringen knyttet til topografiske landskapstrekk (Meaney 1995, 1997; Pantos 2004; Reynolds 1999, 2013; Baker og Brookes 2013a; Skinner 2014). For eldre kontinentale forhold trekker jeg veksler på Karl von Amira (1874, 1913), Reinhard Wenkus (1985) og P. S. Barnwell (2003) sine arbeider.

Navnene knyttet til administrative områder synes også å følge en fast oppbygning med underinndelinger over større områder, og som ofte har rot i samme ord, slik som f.eks. herred, hundred, hundare, noe som diskuteres nærmere i kapittel 6. Administrative områder som kan

sammenlignes med de norske herred, skipreide og sogn som er særlig relevant for Viken-området er de sør-svenske sogn (Brink 1990a; Lindkvist 1988, 1996), *hund* og *herad*, danske *herred* (Andersson 1965, 1982, 1999, 2000; Lund 1996), og britiske *hundred* og *skipsokes* (Baker og Brookes 2013b).

Sentralt her er det internasjonale HERA-finansierte forskningsprosjektet *The Assembly Project* (TAP), som jeg har vært tilknyttet (bl.a. Hobæk 2013; Sanmark og Semple 2013, 2015; Skinner 2014), og det samtidige *The Landscapes of Governance Project* ved University College London (Baker og Brookes 2013a og b, 2015). TAP har særlig arbeidet med spørsmål knyttet til tingsteders betydning i fremveksten av kongeriker og kollektive identiteter i Nord-Europa i perioden mellom 400–1500 e.Kr. En syntese av dette prosjektet ble nylig publisert og vil være særlig sentral å trekke veksler på (Semple *et al.* 2020). Boken inkluderer også et sammendrag av dette arbeidet. Disse prosjektene har benyttet mange av de samme metodene knyttet til et landskapsperspektiv, særlig med kartfesting av historiske og arkeologiske data i GIS og egne landskapsregistreringer, samt bruk av stedsnavn.

4.3.4 Stedsnavn

Stedsnavn kan gi en presis lokalisering av hvor tingsteder ble holdt (Mallett *et al.* 2013, 54). Stedsnavn med ulike funksjonsindikerende for- eller etterledd kan være relevante for å belyse eldre administrasjons-, religions- og rettsutøvelshistorie, og også indikere alder, type lokalitet, karakteristika og geografisk lokalisering innen administrasjonsområder. Stedsnavn kan også vise nå forsvunne lokaliteter som så kan la seg lokalisere, slik som tingsteder og andre eldre samlingsnavn, noe som da indikerer endringer (Dalberg og Sørensen 1979, 18; Svensson 2007). Stedsnavn som kan indikere mulige tingsteder, henrettelsesplasser og/eller eldre samlingssteder og kult, blir derfor trukket inn i undersøkelsen.

De tradisjonelle tolkningene av navneklassene til gårds- og bosetningsnavn blir benyttet her, utgitt i *Norske Gaardnavne* (Rygh 1897–1899) og *Norsk stadnamnleksikon* (Sandnes og Stemshaug 1976). Når det gjelder kronologien og dateringen av stedsnavn må det tas større forbehold, selv

om de kan angi en grov datering for når navnet kan ha vært mest brukt i navngivningen. Slike navn blir til i uformelle mellommenneskelige relasjoner og var funksjonelle og aktive da de ble navngitt. De kan angi steder som ble ansett å ha en spesiell betydning (Vikstrand 2001, 33), slik som tingsteder eller andre kultsteder. En kontekstuell tilnærming blir vektlagt i tolkningene, slik at navnet blir sett i relasjon til navnemiljøet og landskapet rundt, og sett i en bebyggelsehistorisk sammenheng (Vikstrand 2001, 40; 2013, 2015).

Stedsnavn som kilde til førkristen kult er derimot kontroversielt og en sammenheng kan derfor ikke benyttes ukritisk (Vikstrand 2001, 282–283; Eggert 2011, 82–83). Et eksempel er navnet Lund, som *kan* bety «hellig lund» dersom det ligger nær andre kult- eller kirkesteder, men må ellers tolkes profant og kan komme av «skog» (Sandnes og Stemshaug 1976, 296; Vasshus 2011, 12–14). Kulturnavn blir brukt som indikasjon på mulig eldre samlinger i de tilfeller der navnene ligger nær et mulig tingsted eller i relasjon til andre relevante fysiske strukturer. Denne fremgangsmåten gjør at navn kan tas med under en skipreide, men ikke trekkes inn i en annen, fordi det ikke vurderes som relevant i sammenhengen der. Selv om det kan peke på et eldre samlingsnavn, er det samtidig vanskelig å koble det til en tingfunksjon.

Navnene med *-ting* har en fonetisk stabil oppbygning som ikke synes å ha forandret seg i tid så lenge ordet er kjent i (øst)nordiske språk. Det finnes heller ingen ord av stavings- eller uttalelsemessige likheter som det kan forveksles med (Pantos 2004, 194; Svensson 2007, 193–194). *Ting*-navn trenger imidlertid ikke bety en rettslig samling, men kan også betegne «sak, eiendel» (Bjorvand og Lindeman 2000, 940), noe som vil fremgå av konteksten. Når ordet opptrer i sammenheng med enten historisk eller arkeologisk materiale som kan vise rettsaktiviteter, vil det henviser til virkelig rettsutøving. Dette underbygges ytterligere dersom det er flere navn på samme sted (Svensson 2007, 194, 197). Navn sammensatt med *-ting*, eller som peker på andre rettsfunksjoner, står i en særstilling og vil i større grad kunne underbygge tingfunksjoner bakover i tid enn generelle kulturnavn.

Navn relatert til rettsfunksjoner er ofte smånavn, dvs. navn på enkelte mindre lokaliteter, som f.eks. åker, eng, jorder eller skogområder

(Svensson 2015b, 83). I Storbritannia er det gjort undersøkelser av slike smånavn (*minor names*), der det norrøne ordet *þing* også inngår (Pantos 2004, 194). Denne type navn er ansett å være vanskeligere å opprettholde over tid når funksjonene det avspeiler opphører. Siden de har vært betydningsfulle for færre mennesker, forsvinner lettere slike navn.

Det har vært antatt at tingsteder opprinnelig var multifunksjonelle, der leik/skeid, handel, rett, religion og maktstrukturer var samlokalisert (Sveaas Andersen, KLN VIII, 346–359; Baker 2014). De ulike funksjonene kan også ha ligget noe atskilt i landskapet, slik som på sentralplasser som Kaupang og Gudme/Lundeborg (Skre 2007). Kartfesting av slike stedsnavn, vurdert mot andre relevante strukturer i landskapet, vil slik kunne bidra til å belyse landskapet også rundt tingstedene. Det gjelder ulike *ting*-navn, henrettelsesnavn (galge-, tjuv-), lek og konkurransenavn (leik/skeid), kaupang/markedsnavn og hedenske gudenavn (jf. Svensson 2007; Baker 2014). Slike navn er ofte vanskeligere å datere, men de er antatt å være fra vikingtid, om ikke før (Sandnes 1976, 31). Her kan en også jevnføre med Ola Svenssons studier på stedsnavn knyttet til rettsutøvelse i Skåne, og engelske tingstedsnavn forbundet med ulike landskapstrekk.

Samlet vil en sammenstilling av eldre og yngre strukturer basert på skriftlige kilder og arkeologisk materiale som lar seg kartfeste og sett i relasjon til topografi og administrative grenser, bidra til å belyse ulike alderslag i tingsystemet.

4.4 Kontekst

En viktig del av analysen er å vurdere endringer i tingstedenes lokalisering over tid. Tabell 4.3 lister opp kriterier som blir vurdert for å belyse tingstedenes funksjoner, nivåer, alder og mulige endringsprosesser. En mulig nøkkel til å fange opp eventuelle endringsprosesser er å sammenligne tingstedenes innbyrdes lokalisering, administrative grenser, tingstedsindikerende stedsnavn og relevant arkeologisk materiale. Dette kan også belyse forskyvninger i tyngdepunkt i maktforhold og demografiske forhold som kan ha hatt betydning for tingenes lokalisering.

Arkeologisk materiale blir også trukket inn for å se tingstedene i en sosioøkonomisk kontekst, der bl.a. storhauger, prestisjevarer og

Tabell 4.3. Kildemateriale som belyser tingstedenes ulike funksjoner, nivåer, alder og endringsprosesser

Kilder - lokalisering	Funksjoner og nivå	Alder	Endringer?
- diplomer	- tingtid	- utnyttning av yngre kilder	- flere enn ett tingsted innen administrative områder eller nær hverandre
- lover	- tings sammensetning	- analogier	
- jordebøker	- lang kontinuitet?	- navnemateriale	- flere enn fire fjerdinger
- skattematrikler	- lokalisering i relasjon til grenser. Fellesfunksjoner?	- forbindelse til kirker?	- verdslige og geistlige grenser krysser hverandre
- retterbøter	- rettesteder?	- arkeologisk materiale: gravhauger, rike funn, våpengraver m.m.	- navnematerialet, f.eks. fjerdingsnavn i forhold til antatt opprinnelig struktur
- kirkelige kilder	- eiendomsforhold	- kokegropfelt	
- utenlandske kilder	- hovedkirke?	- bygdeboger?	- navnemateriale
- sagaer	- arkeologisk materiale: rike funn osv.		
- historiske kart			
- arkeologisk materiale			
- stedsnavn			
- foto			
- registreringer			
- tradisjonsmateriale			

våpensammensetninger i graver og depoter vil kunne avspeile gårder og jordherrerens økonomiske grunnlag og sosiale status i jernalder. Var tingstedene anlagt på «vanlige» gårder, «stormannsgårder» eller kongsgårder? I hvilken grad var gårdens størrelse viktig? Fiskalt materiale er viktig for å kaste lys bakover. Forhistoriske gravminner kan også indikere bosetningsområder i forhistorisk tid, forutsatt av GIS-filenes moderne dyrkede mark. Bruken av matrikkelgårder som analyseenhet for forhold i jernalderen er ikke uten videre uproblematisk, siden en vet at bosetninger og jordbruksareal har endret seg over tid (Gjerpe 2014 m/ref.). I min sammenheng er det likevel ikke så viktig om tunene har ligget på eksakt samme sted og om det finnes gårder som er lagt ned, siden tingsteder i senmiddelalderen er sikkert stedfestet og koblet til en gård og et område. De kan studeres også bakover i tid ut fra et kombinert kildemateriale, samt naturlig topografi og kommunikasjonsårer. Kirkesteder, gårds- og stedsnavn, gravhauger og gravfunn gjør det også mulig å vurdere om tinget kan ha ligget der også lenger bakover i tid. Materialet fra jernalderen

og middelalderen må så sammenstilles og vurderes kildekritisk i relasjon til hverandre, for å belyse mulige endringsprosesser. Tendenser og mulige mønstre i kildematerialet vil slik kunne avtegne seg med hensyn til spørsmålet om stabilitet eller endring.

En sammenligning av de tre ulike nivåene i analysene sett mot hverandre åpner for å se funksjoner i et mer samlende perspektiv, også knyttet til maktaspekter og ulike alderslag. Modellene som er stilt opp for å avdekke ulike endringsprosesser (figur 4.1, 4.2 og 4.3), kan så vurderes når det gjelder tingstedenes lokalisering og mot ulike manifeste strukturer, samlingsplasser og gårder av ulik status. Dersom tingstedene viser felles eller særegne topografiske og fysiske trekk, kan det bidra til å belyse tids- og bruksmessige likheter eller ulikheter mellom tingsteder i ulike områder.

De metodiske tilnærmingene som er skissert her, danner utgangspunkt for denne undersøkelsen. Tingets lokalisering studert i relasjon til andre strukturer kan gi informasjon om alder, nivå og funksjoner, med sikte på å risse opp et bilde av det forhistoriske tinglandskapet i Borgartingslagen. I det følgende kapitlet undersøker jeg i hvilken grad modellene knyttet til tingstedenes lokalisering og endringsprosessers har gyldighet i undersøkelsesområdet mer konkret ut fra de nevnte metodene her og det tilgjengelige kildematerialet.